

УДК 373.3.811.203'38

Ярмолюк А. В.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 5–7 КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті висвітлено особливості соціокультурного аспекту формування комунікативної компетентності учнів загальноосвітньої школи; з'ясовано педагогічні умови становлення ціннісних орієнтацій школярів засобами української мови; розкрито суть, складники соціокультурної компетентності (СКК) і визначено показники володіння нею, які узгоджено з вимогами чинних програм з української мови й Загальноєвропейськими рекомендаціями мовної освіти. Представлено узагальнені результати констатувального зрізу, на основі яких дібрано критерії оцінювання рівня сформованості СКК в учнів 5–7 класів. Наголошено, що формування соціокультурної компетентності на уроках української мови відбувається під час реалізації соціокультурної змістової лінії, визначеної чинною програмою. Ефективність такої роботи підвищиться за умови застосування сучасних методів навчання й розроблення спеціальної системи вправ і завдань на основі текстів, які містять соціокультурний і виховний потенціал української мови, висвітлюють її тісний зв'язок з історією, духовною культурою, менталітетом українського народу.

Ключові слова: мовна особистість, комунікативна компетентність, ціннісно-сміслові орієнтації, соціокультурна компетентність, країнознавчі знання, лінгвокраїнознавчі вміння.

В статті освітлено особливості соціокультурного аспекту формування комунікативної компетентності учасників общеобразовательной школы; определены педагогические условия становления ценностных ориентаций учеников на уроках украинского языка; раскрыта суть социокультурной компетентности (СКК), охарактеризованы ее составляющие и определены показатели владения СКК, согласованные с требованиями действующих программ по украинскому языку и Общеєвропейскими рекомендациями языкового образования. Представлены обобщенные результаты констатирующего эксперимента, на основе которых определены критерии оценивания уровня сформированности СКК у учеников 5–7 классов. Сделан акцент на том, что формирование социокультурной компетентности на уроках украинского языка осуществляется во время реализации социокультурной содержательной линии, которая определена в действующей программе. Эффективность такой работы повысится при условии использования современных методов обучения и разработки специальной системы упражнений и заданий, которые основываются на текстах, содержащих социокультурный и воспитательный потенциал украинского языка, освещают его тесную связь с историей, духовной культурой, менталитетом украинского народа.

Ключевые слова: языковая личность, коммуникативная компетентность, ценностно-смысловые ориентации, социокультурная компетентность, страноведческие знания, лингвострановедческие умения.

The article highlights the features of socio-cultural aspect of communicative competence of students in secondary schools, found pedagogical conditions of formation values schoolchildren by means of the Ukrainian language, the essence, the components of socio-cultural competence (SCC) and defined possession indicators, which agreed with the requirements of existing programs in Ukrainian and recommendations of the Common European Languages. The generalized results ascertain cutoff, based on criteria which are tailored evaluation of SCC formation in students' grades 5–7. It is noted that the formation of socio-cultural competence in the classroom Ukrainian language is during the implementation of socio-cultural semantic line defined by the current program. This work is carried out through the use of modern teaching methods and systems problems and exercises designed based on the texts that contain socio-cultural and educational potential of the Ukrainian language, highlighting its close relationship with history, spiritual culture and mentality of the Ukrainian people.

Key words: linguistic identity, communicative competence, value-semantic orientation, socio-cultural competence, geographic knowledge.

Визначальна роль у формуванні особистості належить рідній мові, яка є не тільки джерелом важливої культурологічної інформації, а й слугує засобом становлення й розвитку ціннісних орієнтацій. Засвоєння мовної культури в усій її сукупності й багатогранності сприяє найповнішому самовираженню людини в будь-якій галузі суспільної діяльності [3, с. 17].

Процес навчання української мови в сучасній загальноосвітній школі спрямовано на набуття учнями комунікативної компетентності, що передбачає не тільки оволодіння системою мовних знань, мовленнєвих умінь і навичок, а й готовність застосовувати здобутий досвід для розв'язання проблем, які ви-

никають у реальному житті [5; 6]. Соціокультурний аспект комунікативної компетентності пов'язано із формуванням ціннісно-сміслових орієнтацій особистості, яке на уроках української мови здійснюється через соціокультурну змістову лінію, закладену в чинній програмі. Реалізацію означеної змістової лінії спрямовано на засвоєння учнями системи загальнолюдських, загальнокультурних, національних і особистісних цінностей і норм, що регулюють соціально-комунікативні стосунки між поколіннями й націями, на саморозвиток школярів і виявлення у них нових резервів критичного мислення [5].

Соціокультурна компетентність (СКК) формується через систему дидактичного матеріалу підручників, тексти яких містять соціокультурний і виховний потенціал української мови, висвітлюють її тісний зв'язок з історією, духовною культурою, менталітетом українського народу, передають знання про історію мови і її місце серед інших мов світу.

В останні роки посилилась увага науковців до феномену соціокультурної компетентності як одного із важливих показників формування ціннісно-сміслових орієнтацій учнів і їхньої готовності до міжкультурної комунікації. Однак наукові дослідження, присвячені цій проблемі, стосуються, в основному, роботи зі студентами або здійснюються в контексті вивчення іноземної мови (Верещагін Є., Гез М., Зимня І., Леонтьєв О. О., Пассов Ю., Редько В., Смелякова Л.). Окремі аспекти ціннісного підходу до організації навчального процесу розглядають у філософських, психолого-педагогічних, методичних працях вітчизняні і зарубіжні дослідники (Андрущенко В., Бех І., Бочкарьова Н., Гусинський Е., Зязюн І., Кремень В., Пометун О., Роджерс К., Савченко О., Скуратівський Л., Сухомлинська О.). Учені з'ясовують суть поняття "цінності", характеризують їх категоріальні ознаки, визначають педагогічний вплив на процес формування ціннісних орієнтацій, моделюють способи інтеріоризації цінностей. Аналіз літератури засвідчує, що більшість наукових розробок стосується проблеми формування системи цінностей у студентів. Низку методичних праць присвячено формуванню ціннісно-сміслових орієнтацій учнів старшої школи засобами змісту сучасного підручника (Васьківська Г., Косянчук С.), пошуку дидактичних шляхів формування цінностей на уроках історії та суспільствознавства в старшій школі ЗНЗ (Пометун О.), роботі з текстами соціокультурної тематики на уроках української мови (Бондаренко Н., Горошкіна Л., Пентилюк М., Скуратівський Л., Шелехова Г.).

Мало дослідженими в сучасній лінгводидактиці є питання розроблення змісту, методів, форм і прийомів становлення соціокультурної компетентності учнів основної школи. Виникає потреба добору критеріїв навчального матеріалу для розвитку ціннісного компонента комунікативної компетентності. До того ж результати спостережень за навчальним процесом засвідчили, що соціокультурні вміння в учнів на уроках української мови формуються недостатньо.

Мета статті – розкрити особливості формування соціокультурного компонента комунікативної компетентності учнів 5–7 класів на уроках української мови.

Результати аналізу сучасного стану навчання української мови засвідчили, що формування ціннісного компонента комунікативної компетентності в учнів 5–7 класів на уроках української мови необхідно здійснювати під час реалізації соціокультурної змістової лінії. З цією метою розроблено методичку, спрямовану на оволодіння учнями соціокультурною компетентністю.

У ході нашого дослідження визначено педагогічні умови формування соціокультурної компетентності учнів 5–7-х класів на уроках української мови:

- організація навчальної діяльності, спрямованої на створення сучасної ціннісної картини світу в свідомості учнів;
- формування ціннісно-сміслових орієнтацій підлітків на основі дидактичної моделі, яка передбачає оволодіння учнями соціокультурною компетентністю;
- створення спеціальної системи вправ і завдань, спрямованої на формування в учнів соціокультурної компетентності, основними чинниками якої є: особистісний, культурно-історичний і соціальний;
- урахування творчого потенціалу вчителя;
- добір методів, прийомів і засобів навчання, які сприятимуть розвиткові культури мовлення й образного мислення учнів;
- доцільне й умотивоване поєднання колективної, групової й індивідуальної форм роботи;
- зорієнтованість навчання на міжпредметну інтеграцію.

З'ясовано, що визначальним фактором розвитку ціннісних орієнтацій особистості є соціокультурний підхід, який полягає у вивченні мови не ізольовано, а в контексті представленої нею культури, взаємозв'язків із духовними надбаннями народів світу, і здійснюється через соціокультурну змістову лінію, закладену в чинній програмі з української мови. Ця змістова лінія зорієнтовує навчальний процес на оволодіння учнями соціокультурною компетентністю, яка передбачає наявність знань про національно-культурні особливості країни, норми поведінки її етнічних представників, уміння адекватно реагувати й поводитися відповідно до цих особливостей і норм під час спілкування [4; 5].

На основі аналізу наукової літератури було визначено складники *соціокультурної компетентності*: 1) *країнознавчий компонент* – знання про український народ як етнічний носій мови, особливості національного характеру, суспільно-державний устрій України, здобутки в галузі освіти, культури,

особливості побуту, традиції, звичаї; 2) *лінгвокраїнознавчий компонент* – здатність сприймати мову в її культуруноспійній функції, з національно-культурними особливостями; знання мовних одиниць із національно-культурним компонентом семантики і вміння використовувати їх відповідно до соціально-мовленнєвих ситуацій; 3) *соціолінгвістичний компонент* – знання особливостей національного мовленнєвого етикету й невербальної поведінки, уміння й навички використання їх у реальних життєвих ситуаціях, здатність організувати мовленнєве спілкування відповідно до комунікативної ситуації, соціальних норм, поведінки й соціального статусу комунікантів.

Результати проведеного констатувального зрізу засвідчили, що робота над формуванням ціннісно-сміслових орієнтацій учнів основної школи на уроках української мови має епізодичний характер, а контроль за сформованістю в учнів 5–7-х класів соціокультурної компетентності практично не здійснюється. Серед труднощів, які гальмують процес формування соціокультурної компетентності учнів, визначено такі: обмеження матеріалу шкільних підручників з української мови теорією і тренувальними вправами, брак різноманітних цікавих пізнавальних текстів країнознавчої тематики і завдань до них, недостатня кількість вправ на вдосконалення культури спілкування. Так, 95,3% учнів обмежуються лише матеріалом підручника й не користуються додатковою культурознавчою й українознавчою літературою. Учні висловлюють бажання вивчати українську мову на основі текстів, визначають критерії цих текстів: інформативність, цікава тематика, пізнавальність, наявність зразків спілкування, які містять лексичні одиниці й вислови, необхідні для здійснення комунікації в різних ситуаціях на будь-яку тему. У підручнику, на думку учнів, мають бути пам'ятки-інструкції для роботи над помилками, зразки формул мовленнєвого етикету. Анкетування виявило, що важливою умовою формування соціокультурної компетентності учнів є забезпечення мотивації, оскільки, знання й розуміння мети взаємозв'язаного навчання української мови й інших предметів – важливий чинник активного входження в український соціум, усвідомлення необхідності досконалого володіння українською мовою для успішного навчання.

Результати тестування засвідчили недостатній рівень українознавчих і лінгвокраїнознавчих знань в учнів, оскільки більшість із них (60%) змогли дати повні відповіді лише на 50% запропонованих завдань. Переважають країнознавчі знання загального характеру. Значна частина реципієнтів (68,4%) не вміє застосовувати з комунікативною метою країнознавчі й лінгвокраїнознавчі знання, здобуті під час вивчення інших навчальних предметів, на уроках української мови.

Певні труднощі в учнів викликали письмові завдання: відповіді на запитання, написання творчих робіт (опис, розповідь). Так, лише 14,7% учнів виконали їх повністю, виявивши глибоку обізнаність із предметом мовлення; послідовно, зв'язно й логічно викладали інформацію, контролювали якість письмового тексту, виявляли власну позицію.

Під час дослідження було визначено *показники володіння соціокультурною компетентністю*, узгоджені із вимогами чинних програм з української мови і Загальноєвропейськими рекомендаціями мовної освіти:

- 1) уміння гнучко й ефективно застосовувати знання української мови із соціальною метою (враховуючи емоційний аспект);
- 2) знання основних правил ввічливості, притаманних українській культурі, розуміння українських ідіоматичних висловів і зворотів, уміння використовувати їх у відповідних ситуаціях;
- 3) повага до представників різних національних спільнот, які проживають в Україні, розуміння найважливіших відмінностей між звичаями, звичками, особливостями культури й поведінки;
- 4) усвідомлення цінностей та ідеалів свого народу, вироблення стійкої потреби в досконалому володінні мовою, що є важливим чинником активної життєвої позиції;
- 5) уміння оцінювати пізнавальну інформацію, представлену в навчальних текстах, і висловлювати власну позицію з обговорюваної теми;
- 6) уміння виявляти ініціативу, зацікавлення під час навчання мови;
- 7) уміння виявляти власні творчі здібності й нахили (складання письмових висловлювань різних типів і жанрів).

На основі аналізу науково-методичної літератури й результатів констатувального зрізу розроблено *критерії оцінювання* рівня сформованості соціокультурної компетентності в учнів 5–7-х класів під час навчання української мови і схарактеризовано показники їх вияву: *ціннісне ставлення* учня до соціокультурної інформації (розуміння ролі й значення соціокультурної інформації в українському суспільстві, визнання необхідності формування й розвитку власної СКК); *усвідомлене використання* соціокультурних знань (адекватність поведінки, що ґрунтується на соціокультурних знаннях; вибір лексики відповідно до заданої комунікативної ситуації); *гнучкість* навичок використання соціокультурних знань (передбачає здатність учня включатися у нові ситуації спілкування й використовувати новий мовленнєвий матеріал); *стійкість* використання соціокультурних знань і навичок комунікативної поведінки (використання соціокультурних знань і вмінь під час неформального спілкування, на заняттях інших навчальних предметів).

Узагальнені результати констатувального зрізу дали змогу висунути припущення, що, по-перше, формування соціокультурної компетентності в учнів 5–7 класів під час навчання української мови пе-

реходить в якісно нову стадію, яка характеризується синтезом знань і вмінь, набутих раніше, поглибленням міжпредметних зв'язків; по-друге, здобуті учнями країнознавчі знання й набуті лінгвокраїнознавчі вміння базового рівня сприяють усвідомленню власної приналежності до української культури, виробленню стійкої потреби бути активним членом українського суспільства, розвитку національної самосвідомості, патріотизму. Відтак, на наш погляд, завданням учителя української мови є формування в учнів 5–7 класів стійкого пізнавального й комунікативного інтересу до мови в цілому, прагнення вдосконалювати культуру власного мовлення; стимулювання пізнавального інтересу в змісті навчального матеріалу (поглиблення засвоєних знань, їхня практична значущість, новизна текстів, їх розмаїття, автентичність і актуальність тематики), самого процесу навчання (проблемна спрямованість навчання, нові способи діяльності, різноманіття форм самостійної роботи, творчий підхід і практична значущість здобутої інформації) і, нарешті, створення атмосфери спілкування на заняттях, яке значно впливає на розвиток пізнавального інтересу. Узагальнені результати матеріалів констатувального зрізу дали підстави вважати, що для ефективного формування соціокультурної компетентності учнів 5–7 класів необхідно під час навчання української мови більше уваги приділяти здійсненню взаємозв'язку з іншими предметами, що, з одного боку, сприятиме осмисленню й синтезу здобутих знань, трансформації їх у цілісну світоглядну картину світу, формуванню ціннісних орієнтацій, а з іншого боку, – сприятиме досконалому володінню мовою і вираженою в ній культурою, стане умовою й засобом самовираження й самовдосконалення кожного учня. Основою для здійснення цього завдання повинна стати система вправ і завдань, яка містить необхідний текстовий матеріал, сучасні методи навчання, серед яких варто виділити інтерактивні методи, метод наслідування (рольова гра), метод моделювання ситуацій.

Література:

1. Косянчук С. В. Формування ціннісно-сміслових орієнтацій учнів старшої школи засобами змісту сучасного підручника / С. В. Косянчук, Г. О. Васьківська // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць. – К. : Педагогічна думка, 2011. – Вип. 11. – С. 107–120.
2. Крижко В. В. Антологія аксіологічної парадигми освіти : навч. посібник / В. В. Крижко. – К. : Освіта України, 2005. – 440 с.
3. Культура української мови : довідник / С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець [та ін.] ; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
4. Редько В. Г. Країнознавчий аспект в навчанні іноземних мов / В. Г. Редько // Мистецтво та освіта. – 1997. – № 4. – С. 42–47.
5. Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 1.
6. Формирование ключевых компетентностей учащихся через проектную деятельность : учебно-методическое пособие / [авт. сост. : Татарченкова С. С., Телешов С. В. ; под ред. С. С. Татарченковой]. – СПб. : КАРО, 2008. – 160 с.